

Prof. dr. Vedad Smailagić
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy
vedad.smailagic@ff.unsa.ba

UDK 323.1(=163.43*)

IDENTITET BOŠNJAKA BOSANACA KAO INTERSEKCIJSKE SOCIJALNE GRUPE

THE IDENTITY OF BOSNIAK BOSNIANS AS AN INTERSECTIONAL SOCIAL GROUP

Sažetak

U ovome radu autor istražuje aktuelnu upotrebu etnonima Bošnjak i Bosanac od trenutka nakon reaktiviranja etnonima Bošnjak. Analiza se bavi suodnosom značenja i upotrebe ovih dvaju etnonima uzimajući u obzir kulturno-povijesne okolnosti paralelnog postojanja referentnih socijalnih grupa Bosanac i Bošnjak i njihovih kolektivnih identiteta zajedno sa njihovim simboličkim sistemima i sistemima vrijednosti. U skladu sa tim ciljem rad se temelji na lingvističkoj analizi koja u obzir neminovno uzima značenjske aspekte determinirane kulturno-povijesnim i sociološkim kontekstima. Na koncu razmatranja značenja i upotrebe ovih dvaju etnonima skicira se model opisa međusobnog odnosa između Bošnjaka i Bosanaca kao etnički definiranih i etnički imenovanih, a jezički, kulturološki i socijalno iznimno bliskih kolektivnih identiteta, iz čega proizlazi i napetost odnosno nesigurnost u javnoj upotrebi etnonima Bošnjak i Bosanac.

Ključne riječi: Bošnjak, Bosanac, identitet, kultura, epistemološka pozadina

Summary

In this paper, the author examines the current use of the ethnonym Bošnjak (Bosniak) and Bosanac (Bosnian) from the moment after the reactivation of the ethnonym Bošnjak. The analysis deals with the connection between the meaning and use of these two ethnonyms, taking into account the cultural and historical circumstances of the parallel existence of the social reference groups Bosanac and Bošnjak and their collective identities as well as their symbolic and value systems. Following this goal, the work is based on a linguistic analysis, which necessarily takes into account semantic aspects determined by cultural-historical and sociological contexts. At the end of the discussion on the meaning and use of these two ethnonyms, a model is outlined that describes the mutual relationship between Bosniaks and Bosnians as ethnically defined and ethnically named, as well as linguistically, culturally and socially extremely close collective identities.

Key words: Bosniak, Bosnian, identity, culture, epistemic background

Uvod

U svome uvodniku u sedmičnjaku STAV od 29. 10. 2020. autor i glavni urednik Filip Mursel Begović piše: „Naš bošnjački intelektualac voli bježati u bosanstvo“, „jer ga je sramota da izgovori nacionalno ime Bošnjak, jer se boji, jer u bestežinskom stanju ne treba imati kičmu“ (str. 3). Ovim komentaram autor iznosi kritiku prakse samoidentifikacije Bošnjaka tako što dvjema riječima, *Bošnjak* i *Bosanac*, istog etimološkog porijekla od naziva zemlje *Bosna* te velike semantičke bliskosti, pripisuje jaku ideološki markiranu razliku. Autoreferentnoj upotrebi riječi *Bosanac* Begović pripisuje negativnu konotaciju KUKAVIČLUKA, spram autoreferentne upotrebe riječi *Bošnjak* koja bi slijedom toga implicirala HRABROST.

U komunikativnoj praksi različitih jezika nije nepoznat problem heteroreferentne i autoreferentne upotrebe etnonima, „rasonima“ i sličnih naziva za kolektivitete poput *crnac*, *cigan*, *šiptar*, *retardirane osobe*, u njemačkom jeziku *Ausländer* i slično, kao što su poznati i pokušaji rješavanja ovog problema pronalaskom novih naziva za referentne socijalne grupe bez negativnih konotacija ili pripisanih ideoloških, etničkih, tjelesnih ili drugih osobitosti koji izazivaju komunikativne napetosti. Iz Begovićevog prigovora upravo proizlazi određena komunikativna „napetost“ kod upotrebe etnonima *Bošnjak* i *Bosanac*, što može imati svoje jezičke i vanjezičke razloge. Postojanje ovih etimološki izrazito bliskih etnonima sugerira postojanje dviju izrazito bliskih socijalnih grupa, dvaju bliskih grupnih identiteta koji se u određenim kontekstima javnog diskursa mogu do te mjere doživjeti kao različiti ili suprotstavljeni da samoidentifikacija govornika jednim ili drugim etnonimom može izazvati reakcije poput Begovićeve ili neke druge javne stavove u vezi s tim. Naizgled je sasvim jasno kad ćemo nekoga imenovati *Bošnjakom* a kad *Bosancem*, ali mogu se zamisliti i konteksti kada bismo se dvoumili. Npr.: U kojim kontekstima bismo za neku javnu ličnost, uzor mnogima ljudima pogotovo mladima poput Edina Džeke, javno rekli *Bošnjak* u kojima *Bosanac*. Da li bismo misleći na Edina Džeku rekli, *Ovaj Bosanac je svima pomogao* ili *Ovaj Bošnjak je svima pomogao*? Koji od mogućih konteksta za ove rečenice su u javnom diskursu češći, koji su i kad komunikativno relevantniji? Da li bismo za vlašićkog seljaka *Salema* kod kojeg kupujemo med, jabukovo sirće i jaja rekli *pošteni i vrijedni Bošnjak* ili *pošteni i vrijedni Bosanac*?

Analizu ovih razlika započet ćemo kratkom i, u nedostatku digitalnih lingvističkih alata za obradu korpusa bosanskog jezika, djelimice provizornom analizom realne upotrebe ovih dviju riječi u javnoj komunikaciji putem socijalnih medija – u ovom slučaju sarajevskog medijskog portala Klix.

Analizom frekventnost leksema *Bosanac*, *Bošnjak*, *Bosanci* i *Bošnjaci* u tekstovima ovog portala 10. 12. 2020. oko 18h sati, koja podrazumijeva tekstove do toga dana, i to između ostalog na način da su se pored nominativa koristili i kosi padeži *Bosancu*, *Bošnjaku*, *Bošnjakom*, *Bosancem*, *Bošnjake*, *Bosance*, *Bosancima* i *Bošnjacima*, došlo se do sljedećih rezultata koje vidimo u narednoj tabeli:

etnonim	Broj primjera	etnonim	Broj primjera	Bošnjak / Bosanac
Bošnjak	1435	Bosanac	919	64%
Bošnjaku	67	Bosancu	59	88%
Bošnjakom	28	Bosancem	41	146%
Bošnjak	1530	Bosanac	1019	66%
Bošnjaci	3028	Bosanci	1255	41%
Bošnjake	1336	Bosance	366	27%
Bošnjacima	2333	Bosancima	404	17%
Bošnjaci	6697	Bosanci	2025	30%

Kada uporedimo upotrebu riječi *Bošnjak* i *Bosanac* i njihov međusobni odnos, možemo zaključiti nekoliko stvari:

- sa izuzetkom instrumentala u jednini, ***Bošnjak* se u jednini i množini pojavljuje daleko više puta nego *Bosanac*** u svim drugim analiziranim oblicima;
- odnos upotrebe *Bosanac* prema *Bošnjak* kao jednine prema jednini procentualno je daleko viši nego što je to slučaj kod množine, i kad uzmemo ukupno sve primjere jednine, on iznosi 66% što znači na 100 primjera *Bošnjak* pojavljuje se 66 primjera *Bosanac*;
- odnos upotrebe *Bošnjaci* prema *Bosanci* kao množine prema množini procentualno je daleko niži nego što je to slučaj kod jednine, i kad uzmemo ukupno sve primjere množine, on iznosi 30%, što znači na 100 primjera *Bošnjaci* pojavljuje se 30 primjera *Bosanci*;
- kada se govori o *Bosancima*, onda je postotak upotrebe jednine 33%, a množine 67%;
- kada se govori o *Bošnjacima*, onda je postotak upotrebe jednine 18%, a množine 82%;
- ***Bosanac* se skoro duplo više puta pojavljuje u jednini spram svoje množine nego što se *Bošnjak* pojavljuje u jednini spram svoje množine.**

Iz prethodne analize možemo zaključiti da je *Bošnjak* u javnom diskursu više od tri puta prisutniji nego *Bosanac*, da je množina obaju etnonima prisutnija nego jednina, ali da je *Bosanac* prisutniji u jednini spram svoje množine nego što je to *Bošnjak* spram svoje množine. Upravo ovo posljednje nas navodi na (zasad) oprezni zaključak da se u značenju *Bosanac* očituje više **individualiteta** nego u *Bošnjak*, a u *Bošnjak* više **kolektiviteta** nego u *Bosanac*. Ova, zasad gruba spoznaja nam nagovještava da se ova dva etnonima koriste za dvije socijalne grupe, dva kolektivna identiteta koji bi slijedom toga morali imati i određene razlike unutar nečega što je kohezivna sila pojedinih grupa. Slijedeći Aleidu Assmann, njemačku anglisticu i egiptologinju, kolektivni identiteti se ne definiraju putem svoje supstance, npr. tako što se smatraju prirodnim socijalnim grupama izvedenim iz istog porijekla, nego su kolektivni identiteti diskursne formacije odnosno kulturni konstrukti koji nisu zadati nego se stvaraju oko simboličkih sistema i sistema vrijednosti (Assmann 2008: 223), što shodno tome čini prethodnu spomenutu kohezivnu silu. Te simboličke sisteme i sisteme vrijednosti smatrat ćemo kulturom u smislu kako je Herskovitz još 1948. definirao odnos kulture i društva, tj. socijalne grupe odnosno kolektivnog identiteta:

A culture is the way of life of a people, while a society is the organized aggregate of individuals who follow a given way of life. In still simpler terms a society is composed of people; the way they behave is their culture (Herskovits 1948)

Suodnos fenomena socijalne grupe i kulture razumijeva se tako da se socijalna grupa primarno razumijeva kao skupina ljudi objedinjena određenim kulturnim dobrom formaliziranim u smislu zajedničkog cilja te ukupnošću konvencionaliziranih obrazaca ponašanja, mišljenja i osjećanja (Hermanns 2007) koje se između ostalog materijaliziraju kroz jezičku upotrebu, umjetnost i svako drugo kreativno stvaralaštvo. U svojoj knjizi o semiotici kulture razliku između društva i kulture jednostavno iskazujem tako što pod društvom smatram ljude, a kulturom rezultat njihovog djelovanja (Smailagić 2019: 20).

Ako *Bošnjake* i *Bosance* posmatramo kao dvije socijalne grupe, onda im neminovno pripisujemo različite kolektivne identitete, temeljene na različitim kulturama u smislu postojanja jasnih razlika između njihovih simboličkih sistema i sistema vrijednosti, pa je stoga i upotreba različitih etnonima za svaku od njih sasvim neophodna.

Cilj ovog rada je da različitim analizama i promišljanjem o etnonimima *Bošnjak* i *Bosanac*, njihovoj povijesnoj i aktualnoj upotrebi, kulturno-povijesnim okolnostima reaktiviranja etnonima *Bošnjak* te međusobnog odnosa značenja i upotrebe ovih etnonima osvijetlimo osobitosti postojanja

referentnih socijalnih grupa Bosanac i Bošnjak, tj. kolektivnih identiteta zajedno sa njihovim simboličkim sistemima i sistemima vrijednosti. U tome smislu, ovaj prilog ima tri zasebna ali međusobno neodvojiva segmenta analize: lingvistički, kulturno-povijesni te konačno sociološki koji će ponuditi model opisa međusobnog odnosa između Bošnjaka i Bosanaca kao etnički definiranih i etnički imenovanih, ali jezički, kulturološki i socijalno iznimno bliskih kolektivnih identiteta, iz čega proizlazi i napetost u javnoj upotrebi etnonima *Bošnjak* i *Bosanac*.

Kulturno-povijesni diskontinuitet Bošnjaštva

Kulturni identiteti danas se smatraju rezultatima povijesnog, demografskog, političkog, ekonomskog i kulturološkog razvoja i podrazumijevaju zajednički, arbitrarni i konvencionalni povijesno razvijeni sistem vrijednosti i sveukupnosti obrazaca ponašanja, pa slijedom toga u nekom utemeljenom sistemu vrijednosti nekog kulturnog identiteta možemo iščitati i okolnosti nastanka i povijesnog razvoja toga kulturnog identiteta. U slučaju Bošnjaka činjenica je da njihovu povijest karakteriziraju kulturno-povijesni diskontinuiteti uzrokovani diskontinuitetima povijesnih autoriteta, sistema vrijednosti i obrazaca ponašanja, a posebno bitno u ovome kontekstu i diskontinuitet službenih jezika, službenog pisma, službene religije i mnogo čega još – bosanski kraljevi, Crkva, Osmansko Carstvo i islam, Austro-Ugarska Monarhija i Car, jugoslavensko doba sa kraljem u Beogradu pa Titova Jugoslavija sa brojnim ratovima i sličnim katastrofama – Bošnjaci danas ne mogu govoriti o višestoljetnom kontinuitetu pamćenja, tj. kulturno pamćenje današnjih Bošnjaka je izuzetno kratko: višestrukim promjenama pisma, službenih jezika liturgije, nauke, javne službe i književnosti Bošnjaci ne tradiraju niti predislamsku pismenost, niti pismenost iz osmanskog doba, a što bi bilo neophodno za izgradnju i očuvanje kulturnog pamćenja i kolektivnog bošnjačkog identiteta. Štaviše, Bošnjaci su zajedno sa susjednim narodima nesvjesno i nepromišljeno preuzeli kolonizatorske poglede Austro-Ugarske na Bosnu i Hercegovinu i u Zemaljskom muzeju do današnjeg dana zadržali **etnološku zbirku** i Odjeljenje za etnologiju koje: „sakuplja, čuva, izlaže i proučava sve segmente materijalne, duhovne i socijalne kulture naroda Bosne i Hercegovine“¹. Ova zbirka se naime iz perspektive Bosne i Hercegovine i njenih naroda mora tretirati kao historijska zbirka, dakle zbirka vlastite povijesti, a ne etnološka budući da pojam *etnološki* podrazumijeva izučavanje strane. Ovakvo imenovanje je razumljivo iz perspektive ondašnjih austrougarskih okupatora za koje je Bosna i Hercegovina i bila strana kultura i time objekt etnologije, ali nije razumljivo iz perspektive

¹ <https://www.zemaljskimuzej.ba/bs/etnologija> (13. 12. 2020. u 11:45).

bosanskohercegovačkih naroda za koje je povijest Bosne i Hercegovine vlastita povijest i time predmet historiografije, a ne etnologije. Preuzimanje austrougarske perspektive na vlastitu povijest i na sebe, Bošnjacima je kao i drugim narodima Bosne i Hercegovine vlastita bosanskohercegovačka povijest učinjena stranom, što će dodatno potpomoći širenju kulturno-povijesnog jaza između tada aktuelnog društva 19. vijeka Bosne i Hercegovine i njegove prošlosti.

Njemački kulturolog Klaus Hanse fenomen kulture opisuje preko tri aspekta: **standardizacija**, **komunikacija** i **kolektivitet**. Drugačije rečeno: komunikacijom između članova unutar određene socijalne grupe izgrađuju se određeni zajednički kulturološki fenomeni, odnosno obrasci ponašanja, mišljenja i osjećaja zajedno sa sistemom vrijednosti kojima se članovi grupe odnose spram svojih zajedničkih problema te putem vertikalne međugeneracijske komunikacije tradiranjem obrazaca mišljenja i djelovanja odnosno sistema vrijednosti uspostavljaju određene standarde unutar jedne socijalne grupe odnosno kolektiviteta (Hansen 2011: 29ff). Ova standardizacija se prema Hansenu tiče:

- a) komunikacije
- b) jezika
- c) mišljenja
- d) osjećanja
- e) djelovanja

Kolektivni identitet bosanskohercegovačkih Muslimana (kasnije Bošnjaka) razvija se u opoziciji spram identiteta Srba i Hrvata, i to onda kada ih se prepozna kao kulturološka „opasnost“ po muslimane u 19. i tokom 20. vijeka. Izgradnja njihovog kolektivnog identiteta kasnila je za sličnim procesima susjednih naroda te bila otežana nemogućnošću standardizacije kroz komunikaciju i jezik jer su jezik dijelili sa susjednim narodima te ovi aspekti standardizacije nisu mogli igrati posebnu ulogu odnosno imati distinktivnu funkciju spram susjednih etnija. Zbog toga kao kompenzacija za nemogućnost oslanjanja na jezik i komunikaciju u stvaranju zasebnog kulturnog identiteta neminovno dolazi do naglašavanja aspekata **mišljenja** i **osjećanja** kao medija kulturne standardizacije u procesu standardizacije bošnjačkog kolektivnog identiteta. Aktuelni trenutak vraćanja na BOŠNJAŠTVO devedesetih godina 20. vijeka dešava se, dakle, pod okolnostima diskontinuiteta kolektivnog identiteta i zaborava koncepta Bošnjaštva te je izgradnja kolektivnog identiteta Bošnjaka od 90-ih godina bazirana primarno na generacijskom pamćenju i bez tradiranog kulturnog pamćenja.

Kulturno-povijesni aspekti upotrebe etnonima *Bošnjak*

Lingvistički aspekt ovoga priloga podrazumijeva analizu značenja i upotrebe etnonima *Bošnjak* i *Bosanac*, kako bismo mogli proniknuti u simboličke sisteme i sisteme vrijednosti koje ovi etnonimi u javnoj komunikaciji reprezentiraju. *Bošnjak* (a i *Bošnjanin*) historijski je leksem kojim su najvjerovatnije imenovani stanovnici historijske Bosne i Hercegovine do 19. vijeka. Lavić u jednom tekstu² kaže da je *Bošnjak* prvi put spomenut 1440. godine, a onda *Bošnjak* nekad tokom 20. vijeka izlazi iz upotrebe, čini se paralelno a vjerovatno i međusobno uvjetovano sa pojavljivanjem drugog leksema, *Bosanac*, za kojeg u meni dostupnoj literaturi nije opisano ili zabilježeno vrijeme i okolnosti njegovo nastanka, ali je jasno da je etnonim *Bosanac* dosta mlađi nego *Bošnjak*.

U slučaju etnonima *Bošnjak* situacija je takva da historijski tekstovi do 19. vijeka obiluju upotrebom ove riječi i da su historičari koji su pisali o povijesti Bošnjaka djelimično rekonstruirali njenu upotrebu zaključujući da se etnonim *Bošnjak* koristio ne samo za bosanske muslimane nego i za sve stanovnike Bosne 19. vijeka. Tako Edin Radušić, odgovarajući na pitanje „Ko su Bošnjaci 19. stoljeća?“ (2011), u engleskim diplomatskim izborima nailazi na veliki broj primjera pojavljivanja engleskih etnonima *Bosnians* i *Bosniaks* koje tumači prijevodnim ekvivalentima bosanskih etnonima *Bosanac* i *Bošnjak* pa na osnovu upotrebe etnonima *Bosniak* zaključuje da se *Bošnjak* koristio ne samo za muslimane iz Bosne nego i katolike i pravoslavce (Radušić 2011: 142). Međutim, ovu Radušićevu analizu bi trebalo uzeti sa određenom rezervom, jer se sama argumentacija za bosanski jezik temelji na analizi upotrebe engleskih riječi *Bosnians* i *Bosniaks*, što nam prije svega nešto kazuje o samom engleskom jeziku, a ne o bosanskom. Ipak, indikativno je da engleski jezik u tome historijskom trenutku poznaje oba etnonima i pokazuje određenu distinkciju u njihovoj upotrebi. I Safet Bandžović piše: „Katastarski popisi iz osmanskog perioda sve stanovnike Bosne imenuju kao Bošnjake, bez obzira da li se radi o Marku, Jovanu ili Ahmedu“ (Bandžović 2010: 183), što je, slično kao i sa primjerom engleskog jezika, dokaz za osmanski turski jezik na kojem su pisani katastri, a ne za tadašnji bosanski jezik, pa time ne i za samoidentifikaciju referentnih socijalnih grupa. S druge strane, Bandžović navodi da se pod pojmom *Bošnjaci* podrazumijevaju svi slavenski muslimani Bosne i Hercegovine, Like, Krbave, Slavonije, Sandžaka, nekih pograničnih krajeva Smederevskog sandžaka (Užice i dr.), uključujući i zapadni dio

² http://sanela.info/blog/stolac_bola/687-senadin-lavic-bosnjak-ili-bosanac (21. 12. 2020. u 12:37). Ovdje se Lavić vjerovatno referira na Vjekoslava Klaića koji je latinsku riječ *Bossinens* preveo kao *Bošnjaci*. Međutim, ovo ne može biti dokaz o prvom pojavljivanju riječi *Bošnjak*, nego samo o pojavljivanju latinske riječi.

Kosova (do Mitrovice), te Plav i Gusinje, Podgoricu (Bandžović 2010: 190), a Bougarel da je *Bošnjak* u Osmanskom Carstvu bio etnonim kojim su se razlikovali muslimani Bosne od drugih muslimana Osmanskog Carstva (Bougarel 2009: 119). Ovdje je ipak potrebno skrenuti pažnju na to da sve predstavljene studije, osim što baziraju istraživanja upotrebe etnonima *Bošnjak* i *Bosanac* na stranim jezicima, nemaju bilo kakvih zaključaka baziranih na lingvističkim istraživanjima upotrebe i značenja koja bi preciznije pokazala ne samo odnos etnonima i referentne grupe nego i dublje aspekte značenja posmatranih etnonima.

Međutim, kako je već rečeno, u 20. vijeku *Bošnjak* se iz povijesnih razloga, vjerovatno kao posljedica propale Kállayeve politike stvaranja krovne bosanske nacije, gubi iz tekstova i iz javne upotrebe, čime je vjerovatno otvoren prostor za širenje etnonima *Bosanac* do te mjere da *Bošnjak* pada u zaborav izuzimajući višedecenijsko istrajno zalaganje uglavnom bošnjačke emigracije na čelu sa Adilom Zulfikarpašićem u Švicarskoj i nekolicine drugih emigranata iz socijalističke Jugoslavije poput Teufika Velagića ili Ismaila Balića (vidi: Filandra / Karić 2011: 157; 175) koji je bošnjaštvo „temeljio i kontinuirao na bogumilstvu i patarenstvu srednjevjковne Bosne“ (Filandra / Karić 2011: 199), ističući sličnost bogumilstva sa islamom (Filandra / Karić 2011: 215). Nadalje ovaj autorski par tumačeći Zulfikarpašićevu ideju bošnjaštva ili koncept *Bošnjak* spram koncepta *Bosanac* izvodi (ili se povodi) zaključak da su Bosanci slično kao Švicarci državljani Švicarske, dok švicarstvo „državotvorno upražnjavaju Nijemci, Talijani i Francuzi kao državljani Švicarske, dakle kao Švicarci“ (Filandra / Karić 2011: 222), čime se sugerira BOSANSTVO kao krovni identitet a BOŠNJAŠTVO (HRVATSTVO i SRPSTVO) kao subidentitet. Navedena analogija spram Švicarske potpuno je pogrešna, jer Švicarsku ne čine neka tri naroda nego jedan narod, Švicarci, koji govori tri jezika, dok je analogija spram BOGUMILSTVA prilično neuvjerljiva jer nakon vijekova osmanske vladavine i islama u Bosni, zatim austrougarske aneksije te udruživanja Bosne u južnoslavenske političke tvorevine ne postoji više iole relevantna tradirana svijesti o ideji Bogumilstva – pri čemu ovdje ne želim ulaziti u povijesne okolnosti gubitka te svijesti niti nam je to ovdje bitno. Zaključak koji se nameće je da je Zulfikarpašićeva ideja Bošnjaštva opisana kroz poređenje sa Švicarskom i bogumilima neprikladna te da je ona više rezultat promišljanja nacionalnih i kulturnih identiteta i simboličkih sistema susjednih nacija oko sebe poput Hrvata i Srba.

Proces reaktiviranja etnonima *Bošnjak*

Devedesetih godina 20. vijeka, svima nam je poznato, reaktivira³ se historijski leksem *Bošnjak* kao etnonim za socijalnu grupu zamjenjujući tada aktuelni jugoslavenski etnonim *Musliman*, o čemu će Muhamed Filipović 1993. reći da su se time „Bošnjaci kao autohtoni stari evropski narod vratili na listu evropskih naroda nakon više decenijskog negiranja i omalovažavanja“⁴. Ovo vraćanje historijskog naziva nailazi na negodovanja, neslaganja i odbijanja zbog toga što je ideja BOŠNJAŠTVA, kako pišu Filandra i Karić, među bosanskomuslimanskom inteligencijom bila nepoznata, pa stoga i teško prihvatljiva te označavana emigrantskom kategorijom (Filancia / Karić 2002: 342; također pogledati i Bougarel 2009: 124f.), što je i shvatljivo s obzirom na to da je ovaj etnonim njegovan uglavnom zahvaljujući intelektualnom radu Adila Zulfikarpašića u švicarskoj emigraciji u saradnji sa drugim bosanskohercegovačkim emigrantima u drugim evropskim i preookeanskim zemljama. Drugačije rečeno, u trenutku reaktiviranja etnonima *Bošnjak*, u rječniku tadašnjih Muslimana odnosno današnjih Bošnjaka nije više postojala riječ *Bošnjak* pa samim tim ni mentalna predstava odnosno koncept, tj. sistem znanja koji bi ona evocirala niti su postojale bilo kakve emotivne veze spram toga etnonima, pa se etnonim *Bošnjak* u odnosu na *Bosanac* mogao u trenutku svoga reaktiviranja razumijevati jedino kao arhaična izvedenica od naziva zemlje *Bosna*.

Na ovom mjestu neophodno je podsjetiti na dramatičan proces reaktiviranja pojma *Bošnjak* koji se odvijao od momenta prvih pokušaja njegovog reaktiviranja od bošnjačke emigracije liberalne orijentacije preko njegovog prvobitnog odbijanja od, kako Bougarel piše, panislamističkih struja, do konačnog prihvatanja te njegovog „zaposjedanja“ od istih tih panislamističkih struja (Bougarel 2009: 129f.) koje su kompromisno prihvatile etnonim, ali ugrađujući u njega islamske attribute vjerovatno upravo zbog historijski uvjetovanog nepoznavanja bilo kakvog drugog simboličkog sistema koji bi popunio značenjski okvir etnonima *Bošnjak*.

Jasno je da je emotivna veza sa etnonimom za samoimenovanje naroda neophodno, ali osim toga upotreba etnonima *Bošnjak*, uostalom kao i svake druge riječi, podrazumijeva i vladanje značenjskim okvirom (*frame*) u smislu analitičkog semantičkog modela (*frame semantics*), koji razvija američki

³ Šaćir Filandra koristi pojam *renominacije*: Filandra, Šaćir (2009): Crnogorski Bošnjaci i reominacija nacije. U: Kamberović, Husnija (ur.): Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Institut za istoriju: Sarajevo. Str. 83-96

⁴ https://avaz.ba/vijesti/bih/598047/sutra-se-navrsava-27-godina-od-vracanja-imenabošnjaci-i-bosanskog-jezika?fb_comment_id=2062127773911530_2062381243886183 (19. 10. 2020. u 21:55).

lingvist Charles J. Fillmore a u okviru kojeg se značenje neke riječi opisuje kroz njen značenjski okvir koji zajedno i ravnopravno čine leksičko značenje određene riječi i enciklopedijsko znanje vezano za upotrebu te riječi. Psiholog Minsky frame definira kao podatkovnu strukturu (*data structure*) za reprezentaciju stereotipiziranih situacija (Minsky 1974) pa slijedom toga Fillmore pitanje o značenju neke riječi postavlja na sljedeći način: „Šta moram znati kako bih određenu formu (tj. određenu riječ, op. a.) mogao koristiti na odgovarajući način i mogao razumjeti druge ljude kada je koriste“ (Fillmore 1971: 274). S obzirom na prethodno kazano o značenju neke riječi ili preciznije o strukturi značenjskog okvira, da se zaključiti da reaktiviranje nekog arhaizma, historijske riječi, koja nije u aktuelnoj upotrebi, neminovno podrazumijeva tri stvari:

1. reaktiviranje same forme, dakle same riječi *Bošnjak*,
2. reaktiviranje koncepta, dakle značenja odnosno onoga za šta stoji riječ *Bošnjak*,
3. i reaktiviranje znanja (*knowledge*) neophodnog za upotrebu te riječi: kada i kome pripisati etnonim *Bošnjak* odnosno (re)izgradnja epistemičke osnove riječi.

Etonim *Bošnjak* reaktivira se 90-ih godina 20. vijeka u trenucima akutne opasnosti opstanka čitavog kolektivnog identiteta, ne isključivo pojedinaca, a prateća instalacija ovog etnonima u rječnik bosanskog jezika dolazi deklarativno odozgo kroz institucije. Politički se to provodi ustavnim i zakonskim kodificiranjem naziva *Bošnjak*, a akademski kroz izgradnju institucija kao kolektivnih predstavnika Bošnjaka: *VKBI*, *BANU*, *Bošnjački sabor*, *Dan Bošnjaka*, *Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“* o kojoj Husnija Kamberović piše tekst ⁵ povodom 100-godišnjice „Preporoda“ govoreći sve vrijeme o *Bošnjacima* i mijenjajući povijesnu leksemu *Musliman* za *Bošnjak*. Upravo ovaj postupak retroaktivnog imenovanja bosanskohercegovačkih *Muslimana* jugoslavenskog doba *Bošnjacima* slijede mnogi historičari, sociolozi i filolozi i između ostalog i na taj način u aktuelnom trenutku djeluju na jezičku i komunikativnu praksu s ciljem etabliranja etnonima *Bošnjak*, izgradnje emotivne veze sa BOŠNJAŠTVOM i pospješivanja samoidentifikacije sa ovom idejom. Slično se može vidjeti i kod Bandžovića koji, citirajući Envera Redžića iz 1969. godine, koristi pojam *bosanstvo*, a interpretirajući Redžića, koristi pojam *bošnjaštvo* (Bandžović 2010: 189). Međutim, ovakva jezička praksa upotrebe etnonima *Bošnjak* ima osim podrške ideji BOŠNJAŠTVA još jednu drugu funkciju koja se ogleda u retroaktivnoj izgradnji ili simulaciji postojanja kulturnog pamćenja o

⁵ <https://preporodmostar.ba/historija-preporoda-bih/> (29. 12. 2020. u 15:32).

BOŠNJAŠTVU koje je zbog opisanih povijesnih i epistemičkih diskontinuiteta nestalo ili jako izbljedjelo i preživjelo u emigraciji nakon 2. svjetskog rata, a prije toga među Bošnjacima koji su krajem 19. i početkom 20. vijeka emigrirali u Tursku i zadržali taj etnonim za samoidentifikaciju.

Izgradnja epistemičke osnove etnonima *Bošnjak*

No, bez obzira na tokove promišljanja o ideji Bošnjaštva nama je za daljnju raspravu bitno da do reaktiviranja ideje Bošnjaštva u Bosni i Hercegovini 90-ih godina 20. vijeka s ciljem zamjene riječi *Musliman*, a nakon gubitka etnonima *Bošnjak* iz aktivnog bosanskog rječnika, nije uopće bilo istraženo znanje kojim su vladali govornici bosanskog jezika za vrijeme aktivne upotrebe etnonima *Bošnjak* do njenog nestanka, a koje je tada predstavljalo epistemičku osnovu za njegovu upotrebu. Jedino što je postojalo su spomenute ideje bošnjačke emigracije, pa kada je u svojim brojnim diskusijama od 60-ih godina pa nadalje Adil Zulfikarpašić tražio vraćanje naziva Bošnjak, on nije bio svjestan da je to i tada, a pogotovo 90-ih godina, neminovno podrazumijevalo dugotrajnu i mukotrpnu, ali bez zagarantovanog uspjeha, reizgradnju kompletnog značenjskog okvira sa epistemičkom osnovom, uz dodatni zadatak i reuspostavu emocionalnosti vezanih za ovu riječ kod samih članova referentne grupe etnonima *Bošnjak*.

Svjesni ovog povijesnog, epistemičkog i emotivnog diskontinuiteta upotrebe etnonima *Bošnjak*, bošnjački ideolozi pokrenut će još u toku agresije devedesetih godina a nastaviti nakon uspostave mira procese izgradnje epistemičke osnove i emotivne veze etnonima *Bošnjak*, što traje do danas i, sudeći prema citiranoj uvodnoj Begovićevoj izjavi, izaziva konflikte sa, iz moderne perspektive starijim etnonimom *Bosanac*.

Proces izgradnje epistemičke osnove neke riječi u pravilu je „prirodni“ proces koji dolazi „odozdo“, od govornika, i podrazumijeva etabliranje i stabilizaciju značenja i upotrebe neke riječi u rječniku jednog jezika kroz njenu upotrebu. Međutim, proces izgradnje epistemičke osnove etnonima *Bošnjak* ideološki je proces i izvodi se „odozgo“, što znači preskripcijom značenja *Bošnjak* i *Bosanac*, kako to primjerice radi Lavić⁶:

Bosanac nije isto što i Bošnjak. To su dva različita pojma. Odnose se na dvije različite vrste identiteta. Pojam „Bosanac i Hercegovac“, posebno, odnosi se na državljanina Bosne i Hercegovine, što sam ja

⁶ http://sanela.info/blog/stolac_bola/687-senadin-lavic-bosnjak-ili-bosanac (15. 10. 2020. u 13:45).

i što je još oko 4 miliona... ne znam koliko ima građana u Bosni i Hercegovini... Ti "Bosanci i Hercegovci" su NACIJA - Bosanskohercegovačka nacija. Dije se na NARODE: Bošnjake, Srbe, Hrvate, Crnogorce, Jevreje... itd... Narod je grupa koja živi na određenom prostoru u određenom vremenu... govori određenim jezikom... ima određene običaje, kulturu, oblačenje, hranjenje... građenje... itd... i ima određenu vjeru - koja je kod nas muslimana - islamska vjeroispovijest. Pojam, dakle, Bosanac i Hercegovac, sasvim se razlikuje od pojma Bosanac. (Lavić 2013)

Čime Lavić vrlo decidirano preskribira sistem od nekoliko međusobno povezanih i uvjetovanih identiteta među kojima postulira krovne identitete i supkolektivitete. Ovaj preskriptivni postupak djelovanja u jeziku imat će dvije posljedice:

- 1) Preskripcija pojmova za razliku od deskripcije rezervirana je za naučni i juristički diskurs jer se samo u nauci i zakonodavstvu pojmovi definiraju. Izvan toga, značenje pojmova se **opisuje, a ne propisuje**. *Bošnjak* se, dakle, u upotrebu vraća odozgo, deklarativno kroz zakone i određene akademske procese, što se među govornicima i referentima riječi *Bošnjak* doživljava primarno kao službeni a ne narodni naziv, ili drugačije rečeno: *Bošnjak* kao etnija ne poima se kao prirodni i organski izrastao kolektivni identitet nego kao politička i intelektualna konstrukcija, naziv koji u svojoj knjizi iz 1983. koriste Gellner, Anderson i Hobsbawm kada govore o izgradnji kasnih nacija u 20. vijeku, dakle poslije evropskih nacionalizama 19. vijeka. (vidi: Hansen 2011: 171). Pritom nije upitno postojanje određenog kolektivnog identiteta, za taj identitet je do tada korišten etnonim *Muslimani*, ali je sasvim opravdano pitanje destabilizacije kolektivnog identiteta kao posljedice promjene etnonima sa kojim ne postoji emotivna veza a ni epistemička osnova za njegovu upotrebu.
- 2) Kao drugo: ovom preskripcijom pojma *Bošnjak* vrši se neminovno konstrukcija ili klasifikacija nekoliko različitih socijalnih grupa npr. *Bosanac*, ili *Bosanac i Hercegovac*, koji se uspostavljaju kao referenti spomenutih etnonima, ali i oponenti etnonimu *Bošnjak*, što, kako rekosmo, podrazumijeva i izgradnju pravila i znanja upotrebe i ovih riječi s ciljem njihovog razlikovanja.

Ovaj ideološki i dugotrajni proces odozgo moguć je bio i jeste samo u kontroliranom okruženju – prije svega u školama – ali sudeći prema Lavićevoj preskripciji iz 2013. godine i citiranom Begovićevom komentaru iz 2020. godine te još uvijek vrlo iznimnom javnom diskursu o pitanjima identiteta Bošnjaka, on nije polučio očekivane rezultate: u bosanskom jeziku i danas još

uvijek postoje određene nesigurnosti u upotrebi ovih etnonima kao što postoje mnogi koji iz različitih razloga jedan etnonim pretpostavljaju drugom i prema njima imaju različite emotivne veze.

Tekstovi

Kulturni identiteti kao historijski procesi temeljeni na kulturnom pamćenju određene socijalne grupe pretpostavljaju, prema Assmannu, postojanje dviju vrsta tekstova u povijesti te socijalnih grupa: formativni tekstovi koji odgovaraju na pitanje *Ko smo?* i normativni tekstovi koji odgovaraju na pitanje *Koje su nam vrijednosti?* (Assmann 2018: 127). Prije svega zbog diskontinuiteta jezika administracije, duhovnosti i liturgije te diskontinuiteta alfabeta Bošnjaci u svojoj povijesti nemaju kanoniziranih niti formativnih niti normativnih tekstova, što je bitan nedostatak u izgradnji kulturnog identiteta. Ovaj se nedostatak nastoji nadoknaditi kanoniziranjem rijetkih povijesnih tekstova poput *Povelje bana Kulina* pa čak i stećaka kao medija povijesne pismenosti koji pak zbog svojih jednostavnih tekstualnih (tematskih, funkcionalnih i formalnih) osobitosti ne mogu zadovoljiti karakteristike niti formativnih niti normativnih tekstova pa time ni potrebe izgradnje kulturnog identiteta. Oni tekstovi koji bi se zbog svojih tekstualnih osobitosti mogli smatrati formativnim ili normativnim poput Dizdarove *Modre rijeke* ili npr. romana Meše Selimovića zbog svoje „mladosti“ ne čine kulturno nego komunikacijsko odnosno generacijsko pamćenje i ne pokazuju neophodnu kulturnu povezanost sa starijom pismenošću.

Jedini istinski razlikovni i tradirani simbolički sistem dostupan u trenutku izgradnje svijesti o kolektivnom razlikovanju spram susjednih naroda bit će islam koji će time i zauzeti centralno mjesto u kulturnom identitetu Bošnjaka te vremenom dobiti i jak identificirajući karakter. Uz to, budući da su *Kur'an*, hadisi i priče iz islamske povijesti jedini tradirani tekstovi koji su prisutni ne samo u komunikativnom nego zaista i u kulturnom pamćenju Bošnjaka te imaju normativnu i formativnu snagu, islam kao simbolički sistem kod Bošnjaka dobiva na značaju i postaje okosnica kulturnog identiteta Bošnjaka i sa svojim različitim liturgijskim, političkim, društvenim, komunikativnim, emotivnim, kognitivnim i epistemičkim aspektima preuzima centralna kulturnog obilježja Bošnjaka, pa time i ne čudi povijesno jako prisutna i intenzivna autoidentifikacija kroz etnonim *Musliman*.

Zaključak 1

S obzirom na prethodno analizirano i rečeno o osobitostima aktuelne upotrebe i povijesnog razvoja Bošnjaka kao sociokulturnog identiteta, zatim s obzirom na osobit proces standardizacije bošnjačkog kulturnog identiteta te s obzirom na okolnosti reaktiviranja etnonima *Bošnjak*, a polazeći od toga da su *Bošnjak* i *Bosanac* dva etnonima semantički temeljeni na konceptu pripadnosti Bosni i stoga vrlo slični, ali ipak sa određenim razlikama unutar svojih značenjskih okvira, možemo zaključiti nekoliko stvari:

1. *Bošnjak* je daleko frekventniji etnonim od *Bosanac*;
2. *Bošnjak* evocira institucionalnu pripadnost narodu, a *Bosanac* povijesnu pripadnost zemlji;
3. *Bošnjak* jače evocira kolektivitet, a *Bosanac* evocira individualnost jače nego što je to slučaj kod etnonima *Bošnjak*;
4. *Bošnjak* evocira vjerski, a *Bosanac* diatopijski koncept značenja.

Drugačije rečeno, *Bošnjak* i *Bosanac* dva su etnonima različitih značenjskih okvira te se shodno tome i njihove upotrebe razlikuju. U javno-političkom diskursu u kojem pripadnost kolektivitetu igra bitnu ulogu više se očekuje pojavljivanje etnonima *Bošnjak* nego *Bosanac* pri čemu se primjetno evocira islamska tradicija kao relevantno obilježje referenata. Upotreba *Bošnjak* u javno-političkim kontekstima uvjetovana je ustavnom kodifikacijom *Bošnjaka* te zakonskom nevidljivošću *Bosanaca*. Iz toga razloga svaki politički kontekst u smislu *Tu (političku) funkciju će dobiti Bošnjak* ili u množini, koja je daleko češća nego jednina, *Bošnjaci su...* pretpostavlja *Bošnjaka* nad *Bosancem*.

S druge strane, *Bosanac* je zakonski pa i politički potpuno nekodificiran i rezerviran isključivo za nepolitičku, neslužbenu i kolokvijalnu upotrebu, ali koja je za razliku od *Bošnjak* prisutnija u kolektivnom pamćenju govornika bosanskog jezika i time ima stabilniju epistemičku osnovu. Osim toga, zbog svoje frekventnije upotrebe u jednini u odnosu na *Bošnjak*, *Bosanac* u svome značenju ima izraženiji semantički element individualiteta. U kontekstima naglašene diatopijske a ne vjerske osobitosti referenata koristi se etnonim *Bosanac*.

Sociološki aspekti upotrebe etnonima *Bošnjak* i *Bosanac*

U svojoj knjizi Hansen opisuje nekoliko podjela kolektiviteta, koji se ovdje daju u prijevodu na bosanski jezik: **sudbinski** i **interesni**, pri čemu je sudbinski takav da ga se može nazvati naslijeđenim, a interesni takav da ga se može smatrati dobrovoljno odabranim (Hansen 2011: 161). Kada ovu podjelu

prenesemo na pitanja bošnjačkog i bosanskog identiteta kao dvaju zasebnih identiteta, onda se za sve aktere koji su 90-ih godina 20. vijeka bili svjesni svoga intimnog sistema vrijednosti može reći da im je bosanski identitet bio sudbinski odnosno naslijeđeni u svakom smislu, dok je bošnjački onaj koji je od momenata svoje reaktivacije na Bošnjačkom saboru 1993. godine bio interesni odnosno dobrovoljno odabrani radi zadovoljavanja svojih interesa a primarno interesa formiranja bošnjačke nacije po modelu drugih evropskih nacija i time očuvanja sociokulturne supstance, odnosno opstanka naroda, te radi povećanja internacionalne političke vidljivosti bosanskohercegovačkih muslimana kao etničke socijalne grupe i autentične kulture. Međutim, reaktiviranje etnonima *Bošnjak*, izvedenice od iste riječi kao i tada postojeći etnonim *Bosanac*, i njegova zakonska kodifikacija doveli su do poremećaja u samoidentifikaciji, nesigurnosti u njihovom razlikovanju i napetosti u upotrebi. Postojanje i paralelna aktivna upotreba ovih dvaju etnonima navodi na zaključak da se kod njih radi o različitim značenjskim okvirima za dvije različite socijalne grupe sa različitim identitetima.

Kada obrazlaže potrebu postojanja obaju etnonima, razlikovanja referentnih socijalnih grupa *Bošnjaci* i *Bosanci*, Esad Duraković kaže sljedeće:

*Stvar je, zapravo, vrlo jednostavna: budući da je BiH multietnička, i pošto je to conditio sine qua non njenog opstanka, nju sačinjavaju, među ostalima, i tri naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati), a Bosanac je oznaka nacionalnosti u značenju državnosti, pa su oni svi zajedno BOSANCI.“ I dalje za Bošnjake da su: „etnički Bošnjaci; većina njih (ne svi) su muslimani, istovremeno su Bosanci u državno-nacionalnom identitetu [...]*⁷

Kao i Lavić i Duraković preskribira značenja etnonima, identitete referentnih grupa te međusobne odnose, posmatrajući Bosance krovnim kolektivom, krovnom socijalnom grupom, a Bošnjake zajedno sa Srbima i Hrvatima supkolektivima u skladu za Hansenovom terminologijom podjele kolektiva (Hansen 2011. 174ff). Terminologijom suodnosa kolektivnih identiteta ili socijalnih grupa rekli bismo da su Bošnjak i Bosanac u suodnosu *nested identities* prema Risse (2002). Međutim, slobodu preskripcije identiteta na način kako smo to vidjeli kod Lavića i Durakovića možemo smatrati opravdanom samo onda ako pojedincu ili grupi oduzmemo pravo na njihovu samoidentifikaciju dehumanizirajući ih i oduzimajući im time i pravo vlastitog izbora i analitički ih svodeći na objekte poput biljaka, životinja ili predmeta. Upravo ta sloboda pojedinca da u okolnostima kompleksnih identitetskih odnosa kao posljedice ponude i izbora između različitih simboličkih sistema i sistema vrijednosti u datom društvu, daje primat nekim vrijednostima na drugim, predstavlja praksu koja uzrokuje kritike poput Begovićeve sa početka

⁷ <https://nap.ba/news/56011> (16. 12. 2020. u 18:24).

teksta. Budući da određeni identitet odnosno pripadnost određenoj socijalnoj grupi podrazumijeva prihvatanje centralnih elemenata određenog sistema vrijednosti, jasno je da preskripcija, pa taman dolazila sa pozicije naučnog autoriteta, ima jaku deontičku komponentu obavezivanja pripadnika pojedinih socijalnih grupa na prihvatanje i centralnih elemenata u sistemima vrijednosti. Ako pođemo od toga da se bošnjački identitet definira prije svega kao politički etnonim sa naglaskom na pripadnosti kolektivu i slabe individualnosti referenata zaokružujući to komponentom pripadnosti islamu – a ove konotacije nisu nešto što nam preskripcija identiteta i suodnosa između socijalnih grupa sama po sebi može opovrgnuti, nego je nešto što se dokazuje ili opovrgava empirijskim istraživanjem – onda se intimno odbijanje samoidentifikacije sa BOŠNJAŠTVOM mora tumačiti kao intimno odbijanja toga sistema vrijednosti definiranog kroz politički kolektiviteta i islam. I kao što ni decenijske tvrdnje srpskih i hrvatskih ideologa o srpskom odnosno hrvatskom identitetu muslimana Bosne i Hercegovine i Sandžaka ne mogu i nisu uticale na samoidentifikaciju muslimana, kao što se nije moglo reći da biti Musliman sa velikim *M* ne znači neminovno biti musliman sa malim *m*, tako se ni intimni osjećaj pojedinaca ili grupa ne mogu promijeniti tvrdnjama bilo koga kako biti Bošnjak ne znači pripadnost islamu. Odnos kolektiviteta, referentnog leksema, simboličkog sistema i sistema vrijednosti može se samo naučno istraživati, a nikako propisivati.

Bošnjaci: Supkolektiviteta ili intersekcija?

Osim *nested identities* kao suodnosa između povezanih kolektiviteta, Risse također navodi još tri: *cross-cutting identities*, model kada neki članovi jedne socijalne grupe pripadaju nekoj drugoj npr. kada se neki Bosanci, ali ne svi, osjećaju i Bošnjacima što je također prisutno, *seperate identities*, kada npr. individue samostalno pripadaju različitim socijalnim grupama, što je u kontekstu *Bošnjaka* i *Bosanaca* irelevantno, ili *marble-cake model*, kada su različiti kolektivni identiteta neodvojivo povezani jedan s drugim (Risse 2002: 82ff; 2004: 250ff) te slijedom toga izazivaju i nesigurnosti u trenucima samoidentifikacije jednim ili drugim identitetom pa i upotrebe odgovarajućih leksema. Upravo iz navedenog razloga ovaj posljednji model mi se čini kao najpogodniji za opis međusobnog suodnosa Bošnjaka i Bosanaca kao socijalnih grupa, čemu u prilog ide jezička i etimološka sličnost njihovih etnonima.

Prvi islamski historičar i sociolog Ibn Haldun u svome djelu *Muqaddim* analizira upravo socijalne grupe i njihov historijski razvoj od njihovog nastanka do nestanka, pri čemu koristi pojam *'aṣabiyya*, da njima opiše kohezivnu „silu“ koja održava pojedina društva na okupu i zajedno sa zajedničkim porijeklom predstavlja preduvjet za opstanak društva (Ibn Haldun

2007: 220ff / Ibn Haldun 1982: 36ff). Iako Ibn Haldun pojam *'aṣabiyya* koristi u kontekstu nomadskih plemena 14. stoljeća, ovaj se pojam može prenijeti i na moderna društva, kako to predlaže njemački islamolog Bassam Tibi, koji ga opisuje Montesquieuovim francuskim pojmom *esprit de corps* (Tibi 2007: 32ff) odnosno njemačkim *Zivilisationsbewusstsein*, tj. *svijest o (vlastitoj) civilizaciji*, te ga u modernom evropskom kontekstu tumači kao *vrijednosni okvir* (Wertorientierung) koji ljude međusobno povezuje i daje im identitet. Njemački prevodilac Ibn Haldunove Muqaddime Alma Giese tumači pojam *'aṣabiyya* pojmom *grupna solidarnost* (*Gruppen-solidarität*). Slijedeći Ibn Halduna Tibi smatra da zavisno od toga da li je *'aṣabiyya* nekog naroda jača ili slabija, taj narod ima veće izgleda da opstane ili ne. U ovome smislu moglo bi se reći da postoji bosanska i bošnjačka *'aṣabiyya*. Međutim, Ibn Haldun je također predvidio i mogućnost postojanja više *'aṣabiyya* među pripadnicima iste grupe koje mogu biti do te mjere suprotstavljene da u povijesnom razvoju jedna potpuno nadvlada i potisne drugu (Ibn Haldun 2007: 225). Prema tome, umjesto da Bošnjake i Bosance posmatramo kao dvije socijalne grupe, možemo govoriti o jednoj socijalnoj grupi koja ima dvije u određenim kontekstima neusklađene *'aṣabiyye*, na šta nam ukazuje višegodišnja potreba preskripcije njihovih etnonima i njihovog međusobnog odnosa. U posmatranom slučaju, a kao posljedica svih društvenih previranja do 90-ih, a osobito 90-ih pa i nakon 90-ih godina 20. vijeka, a pogotovo rata i borbe za goli opstanak, bošnjačka *'aṣabiyya* doima se zbog višegodišnje intenzivne preskripcije i zakonske kodifikacije kao znatno dominantnija spram bosanske *'aṣabiyye*. To se, između ostalog, već nazire u mnogo manjoj frekventnosti leksema *Bosanac* spram *Bošnjak* u javnom diskursu, za šta je najrelevantniji uzrok upravo spomenuta zakonska, javno-politička kodificiranost etnonima *Bošnjak*, i kolokvijalnost etnonima *Bosanac*.

Ideja o opisu jedne socijalne grupe kroz višestruke identitete, *'aṣabiyye*, u skladu je i sa nekim modernim socio-psihološkim teorijama identiteta koji se i pored svoje kompleksnosti mogu tumačiti zasebnim socijalnim grupama. *Intersectionality* (intersekcija, međupresjek), kako to naziva Kimberlé Williams Crenshaw (1993) i Cole (2009) u jednom sasvim drugom izvorno spolnom i rasnom kontekstu, pojam je koji se, prema mome mišljenju, može prenijeti i na primjere intersekcije dviju etničkih socijalnih grupa kao što je slučaj sa Bosancima i Bošnjacima. Naime: „Intersectionality theory posits that it is important to consider the multiple social groups individuals occupy because the combination of groups creates a unique space with a unique social meaning” (Settles i Buchanan 2014: 4), pa se te intersekcijske socijalne grupe trebaju (prema: Goff / Thomas / Jackson 2008) također tretirati osnovnim identitetom temeljenom na svome jedinstvenom sistemu vrijednosti i ukupnosti obrazaca ponašanja, mišljenja i osjećanja.

U skladu s tim interseksijskim viđenjem identiteta, a u najvećoj mjeri i u skladu sa učenjem Ibn Halduna, potrebno je odbaciti pretpostavku BOSANSTVA kao krovnog identiteta bosanskohercegovačkih Bošnjaka (Srba i Hrvata) nego se moraju postulirati tri zasebna interseksijska identiteta koji se svaki ponaosob temelji upravo na istovremenoj pripadnosti zemlji i društvu sa svim socijalnim i komunikativnim napetostima⁸ ali i specifičnostima koje takav interseksijski identitet podrazumijeva.

Jezički gledano, ne možemo govoriti o tome da je *Bosanac* neka vrste hiperonima za *Bošnjak* (*Srbin* i *Hrvat*) niti se može govoriti o tome da je *Bosanac* u Bosni i Hercegovini ono što je *Slovenac* u Sloveniji ili *Poljak* u Poljskoj, nego je potrebno govoriti o konceptualnoj složenici BOSANAC-BOŠNJAK pri čemu se ne radi o prostoj adiciji značenja pojedinih etnonima, niti o tome da jedan od njih ima šire značenje a drugi uže, nego o širokom presjeku njihovih pojedinih značenja: o značenjskoj intersekciji koja je kao takva dio epistemičke pozadine i emotivne veze spram socijalne grupe i kolektivnog identiteta, što bi u komunikativnoj praksi u Bosni i Hercegovini značilo da koncept BOŠNJAŠTVA podrazumijeva koncept BOSANSTVA i obrnuto.

Zaključak 2

Bošnjak i *Bosanac* su dva etnonima čija upotreba u javnom bosanskohercegovačkom diskursu izaziva određenu međusobnu napetost, nesigurnost, konfuziju, a što potječe od formalne i semantičke sličnosti zbog istovjetne etimologije, s jedne strane, te različitih emotivnih odnosa i neizgrađene epistemičke osnove za etnonim *Bošnjak* zbog kulturno-povijesnih diskontinuiteta u kolektivnom pamćenju i pismenosti Bošnjaka i emocionalnim odnosima spram etnonima i referentnih socijalnih grupa, s druge strane. Dodatno, gledano iz aktuelnog ugla, mlađi, etnonim *Bošnjak* doživio je kao interesni etnonim status politički i zakonski kodificiranog etnonima za razliku od starijeg i naslijeđenog etnonima *Bosanac*. Ova napetost ili nesigurnost u upotrebi nastoji se u javnim diskursima od različitih akademskih i političkih aktera korigirati preskripcijom značenja navedenih etnonima, što neminovno znači i preskripciju kolektivnih identiteta te međusobnih odnosa između ovih kolektiviteta, a to je onda i proces djelovanja na intimna osjećanja, mišljenja i obrasce ponašanja članova među referentnim socijalnim grupama, što je izazivalo podozrenja još od 90 prvih pokušaja reaktiviranja etnonima *Bošnjak* 90-ih godina 20. vijeka.

⁸ Uprava ta komunikativna i socijalna napetost uočava se, između ostalog, i kod Milorada Dodika, aktuelnog vođe bosanskohercegovačkih Srba, kada insistira da se njegov, a samim tim i identitet svih bosanskohercegovačkih Srba, ne razumijeva interseksijski kao Bosanac i Srbin, nego samo kao Srbin.

Paralelno sa preskripcijom značenja posmatranih etnonima vodi se i proces simulacije kulturnog pamćenja Bošnjaka i izgradnje epistemičke osnove njihovog značenja putem retroaktivne zamjene historijskog (iz perspektive aktuelnih članova bošnjačkog kolektiviteta) etnonima *Musliman* etnonimom *Bošnjak*. Međutim, zbog kulturno-povijesnih jezičkih i alfabetskih diskontinuiteta, jedini tekstovi koje Bošnjaci mogu smatrati kanonom svoga kulturnog pamćenja su islamski tekstovi te se time islam kao sistem vrijednosti i obrazaca ponašanja, mišljenja i osjećanja može smatrati presudnim elementom bošnjačkog kolektiviteta bez obzira na pojedinačna vjerska osjećanja.

Sva preskripcija značenja etnonima, kolektivnih identiteta i odnosa između referentnih socijalnih grupa nastoji njihov suodnos predstaviti kao *nested identities*, tj. slučaj postojanja krovnog bosanskog identiteta i bošnjačkog, srpskog i hrvatskog subidentiteta. Za moderni bošnjački identitet čini se ipak da je primjerenije govoriti o **jednom** intersekcijskom identitetu Bošnjak-Bosanac (ili Bosanac-Bošnjak) koji podrazumijeva široku intersekciju obrazaca ponašanja, mišljenja i osjećanja te sistema vrijednosti te slobodnu i kontekstom uvjetovan izbor etnonima. To znači da se na bošnjački kolektivni identitet autoreferentno može referirati i sa *Bosanac* i sa *Bošnjak* na isti način na koji se na neku individuu zavisno od konteksta – ali ne samo povijesnog, kako to vjeruje Lavić⁹, nego komunikativnog koji je širi pojam od povijesnog konteksta – referira njegovim imenom, prezimenom, zanimanjem (*ekonomista*), imenicom za porodične odnose (*suprug*), društvenom ulogom (*zastupnik* neke stranke), osobinama fizičkog izgleda (*visoki s bradom*), uvijek ističući pojedine elemente njenog opisa, ali ne zanemarujući eksplicitno druge. U prilog ovom zaključku ide i Begovićeve kritika samoidentifikacije nekih Bošnjaka, koji u principu zamjera, prema njemu, neusklađenost odabira samoidentifikacijskog etnonima i komunikativnog konteksta, što, naravno, zadire u prava individue na vlastito samoodređenje, ali predstavlja legitimnu novinarsku metodu analize društvenih procesa poput stalnog zalaganja njemačke kancelarke Angele Merkel da se u Evropskoj uniji mora biti više Evropljanin. Naravno, tumačenje samoidentifikacije u kontekstu društvenih ali i povijesnih procesa prelazi u svoju suprotnost i gubi svaku argumentacijsku snagu kada se pretvara u *ad hominem* kritiku imputirajući referentima etnonima negativne karakterne (npr. *kukavice*) ili superiorne osobine (npr. *bezgrešnici*).

⁹ <https://pressmedia.ba/vijesti/2020/04/11/manipulacija-identitetom-posveceno-stefanu-schwarzu/> (29. 12. 2020. u 13:06).

Literatura

1. Assmann, Aleida (2008): *Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen*. ESV: Berlin.
2. Assmann, Jan (2018): *Religion und kulturelles Gedächtnis*. Beck. München.
3. Bandžović, Safet (2010): *Metodološki pristup Branislava Đurđeva etničkoj historiji Bosne i Hercegovine: Muslimani i Bošnjaštvo*. U: (Juzbašić, Dževad), Naučno djelo akademika Branislava Đurđeva. ANUBiH: Sarajevo. str. 173-196.
4. Bougarel, Xavier (200): *Od "Muslimana" do "Bošnjaka": Pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana*. U: Kamberović, Husnija, Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka – Zbornik radova. Institut za istoriju: Sarajevo. str. 117-136.
5. Cole, E. R. (2009). *Intersectionality and research in psychology*. U: American Psychologist, 64, str. 170-180.
6. Fillmore, Charles (1971): Verbs of judging: an exercise in semantic description. U: Charles J. Fillmore/ D. Terence Langendoen, Studies in Linguistic Semantics. New York: Holt, Rinehart and Winston, str. 272-289.
7. Goff, P. A. / Thomas, M. A. / Jackson, M. C. (2008). "Ain't I a woman?": Towards an intersectional approach to person perception and group-based harms. *Sex Roles*, 59, str. 392-403.
8. Hansen, Klaus P. (2011): *Kultur und Kulturwissenschaft*. Francke: Tübingen.
9. Hermanns, Fritz (2012): *Sprache, Kultur und Identität. Reflexionen über drei Totalitätsbegriffe*. U: Fritz Hermanns, Der Sitz der Sprache im Leben. Beiträge zu einer kulturanalytischen Linguistik. De Gruyter: Berlin. str. 235-276.
10. Ibn Haldun (1982): *Muqaddima. Izbor iz djela*. Veselin Masleša: Sarajevo (prijevod na bosanski Hasan Sušić)
11. Ibn Haldun (2007): *Muqaddima*. el-kalem: Sarajevo (prijevod na bosanski Teufik Muftić)
12. Ibn Khaldūn (2011): *Die Muqaddima. Betrachtung zur Weltgeschichte*. Beck: München (prijevod na njemački Alma Giese u saradnji sa Wolfhart Heinrichs)
13. Minsky, Marvin (1974): *A Framework for Representing Knowledge*. U: Patrick H. Winston, The Psychology of Computer Vision. New York: McGraw-Hill, 1975, str. 211-277.
14. Risse, Thomas (2002): *Nationalism and Collective Identities: Europe versus the Nation-State?*, U: Heywood, Paul/Jones, Erik/Rhodes, Martin, Developments in West European Politics 2, Houndmills et al.: Palgrave Macmillan: str. 77-93.
15. Settles, Isis / Buchanan, Nicole T. (2014): *Multiple Groups, Multiple Identities, and Intersectionality*. U: Verónica Benet-Martínez and Ying-yi Hong, The Oxford Handbook of Multicultural Identity. Oxford University Press: Oxford.

16. Smailagić, Vedad (2019): *Otkrivanje teksta. Prilozi semiotici kulture*. Sarajevo: Sarajevo publishing / Institut za jezik.
17. Tibi, Bassam (2007): *Die islamische Herausforderung. Religion und Politik im Europa des 21. Jahrhunderts*. WBG: Darmstadt.